



YUSUF HAS HACİB'DE ERDEM VE VEFA

PROF. DR. H. ÖMER ÖZDEN *

Öz

İnsanı diğer canlılardan farklı kılan değer üretebilmesidir. Onu erdemli kılan ise ürettiği bu değerlere göre yaşamasıdır. Erdem farklı kültürlerde değişik biçimlerde tanımlanmış ve açıklanmıştır. Türk düşünürü Yusuf Has Hacib de *Kutadgu Bilig* adlı eserinde erdemden bahsetmiş ve erdemın kaynağını bilgi olarak görmüştür. Ona göre bilgili insan erdemlidir. O eserinde pek çok erdemden bahsederken üzerinde durduğu erdemlerden birisi de 'Vefa' erdemidir. Bu makalede, Yusuf Has Hacib'in eserinde yer verdiği beyitlerden hareket ederek onun vefa anlayışını açıklamaya ve yorumlamaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Erdem.

ABSTRACT

What makes human beings different from other livings is that they can produce value. What makes them virtuous is that they live according to these values are produced by them. Virtue is defined and explained in different forms in different cultures. In his book *Kutadgu Bilig*, Turkish thinker Yusuf Has Hacib talked about virtue and explained the source of virtue as knowledge. According to him, enlightened people are virtuous. One of the virtues that he focuses on when he talks about many virtues in his work is the virtue of 'Fidelity'. We tried to explain and comment his sense of fidelity by moving from the couplets given in the work of Yusuf Has Hacib in our article.

Keywords: Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Virtue.

* PROF. DR. H. ÖMER ÖZDEN, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Email: oozden@atauni.edu.tr.

چکیده

آنچه که انسان را از موجودات دیگر متفاوت می دارد خلق ارزشهاست. و آنچه که وی را برتر می دارد زندگی کردن بر معیار این ارزشها می باشد. برتری و کمال در فرهنگهای مختلف به صورتهای گوناگونی تعریف شده است. نویسنده و متفکر ترک "یوسف خاص حاجب" در کتاب کوتادگو بیلیگ از کمال انسان بحث به میان آورده و منبع آن را دانش بیان نموده است. به نظر وی دانش انسان را والا می دارد. وی در کتابش وفا را نیز به عنوان نشانی از کمال می داند. در این مقاله با اشاره به ابیات موجود در اثر یوسف خاص حاجب، سعی در توضیح و تفسیر مفهوم وفا شده است.

کلید واژه ها: یوسف خاص حاجب، کوتادگو بیلیگ، کمال.

Canlı ya da cansız her varlık, belli nitelikleriyle tanınır ve bilinir. Söz-gelimi bitkiler, canlı varlıklardır ama her canlı bitki değildir. Her bitki canlıdır ama çiçekler, alelade bitki değildir; çiçeklerin de, örneğin papatya, karanfil, nergis, gülden her birinin kendisini diğerlerinden ayırt eden kendine özgü bir takım nitelikleri vardır ve her çiçek, diğerlerinden biçim, renk ve kokuları ile ayırt edilir, tanınır ve bilinirler. Benzer şekilde hayvanların da birbirlerinden farklı nitelikleri ve özellikleri vardır; onlar da bu ayırt edici vasıflarıyla seçilirler.

Canlı varlıklar içerisinde diğerlerine göre en nitelikli ve özel konumda olan varlık, en azından şimdilik insandır¹; ancak her insan aynı nitelik ve yeteneklere sahip değildir. Her insanın kendine özgü bazı özel yetenek ve vasıfları bulunduğu gibi hiçbir yeteneği bulunmayan insanlar da vardır. Kanaatimizce insanı diğer varlıklardan ayırt eden en mühim vasıflarından biri, değer üreten ve ürettiği değerlere uyan bir varlık olmasıdır. Bu değerlere uyan insanlar erdemli, uymayanlar ise erdemsiz insanlar olarak nitelendirilmektedir. Hiç kuşku yok ki değer verilen insanlar, erdemli insanlardır.

¹ 'Şimdilik' kaydını koymamızın sebebi, hayvanlar üzerine yapılan araştırmaların her geçen gün artıyor olmasıdır. Bu araştırmalar sonucunda ne çıkacağı meçhuldür. Mesela Aristoteles ve Descartes hayvanlarda akıl bulunmadığını kabul etmiş ve diğer tüm filozoflar da bu yolda görüş ileri sürmüşlerdi. Oysaki yapılan son araştırmalarda hayvanlarda akıl bulunduğu dair ciddi bulgular elde edilmiştir.

O halde erdem nedir? *Divanü Lugati't-Türk'e* bakıldığında erdem kelimesinin muhtelif yerlerde geçtiğini ve ahlaki bakımdan iyi davranışlarda bulunmaya, iyi insan olmaya götüren alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk, fazilet, edep, terbiye, hüner gibi nitelikler için kullanılan bir kavram olduğu görülmektedir.² TDK ve Ötüken Türkçe Sözlüklerde bunlara ilaveten insanın manevi olgunluğu anlamı da eklenmiş bulunmaktadır.

Erdem kelimesinin Arapçası fazilet'tir ve klasik eserlerde bu kavram kullanılmaktadır.

Erdemli insan, ahlaki bakımdan üstün vasıfları olan kişi demektir ve insanlığın eski zamanlarından bu yana felsefi anlayışlar ve dinler, erdemli insanlar yetiştirebilmek için kurallar koymuş, teoriler geliştirmişlerdir. Sözelimi Antikçağ'ın Yedi Bilgeler olarak bilinen ahlakçıların sözlerine bakıldığında insanlara erdemli olmanın yollarını öğrettikleri görülebileceği gibi, Doğu dünyasından Çinli bilge Konfüçyüs'ün de erdeme götüren yolları anlattığı görülecektir. Yine İlkçağ'ın ünlü Yunan filozofu Sokrates'in erdem ile bilgi arasında bağ kurarak "bilgi, erdemdir" dediğini ve erdemi de, "neyin iyi neyin kötü olduğunu anlamaktır" şeklinde tanımladığını görmekteyiz. Benzer tanımlamaların Platon ve Aristoteles tarafından da yapıldığı bilinmektedir.

Platon, ideal devletinde dört erdemden söz ederek, işçilerde çalışmak ve itaat etmek, bekçilerde cesaret, yöneticilerde hikmet erdemlerinin bulunmasını gerekli görürken asıl erdem in adalet olduğunu belirterek bunu da devletin gerçekleştirebileceğinden söz etmektedir. Aristoteles ise, erdem in bilgisine sahip olmanın değil, erdemli olmayı başarabilmek ve erdemli yaşayabilmek olduğunu söylemektedir. Bunun için o, en önemli erdem in, aşırılıklardan uzak durup ölçülü olmaktan, yani orta yolu takip etmekten geçtiğini ve bu sayede erdemli insan olunabileceğini belirtmektedir. Erdem konusunda Türk-İslam filozoflarının tavrı da aşağı yukarı aynıdır.

Erdemler ve erdemli olmak, sahibini mutluluğa götürür. Nezaket, itidal, cesaret, cömertlik, merhamet, bağışlama, minnet duyma, alçakgönüllülük, hoşgörülü olmak, temiz kalpli olmak, sadelik, iyi niyetli olmak, yu-

² Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lugati't-Türk*, Çeviren: Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2013, c. I, s. 51, 89, 103, 107, 252, 336; c. II, s. 97, 243, 343; c. III, s. 41, 133, 143, 303, 440.

muşak huylu olmak gibi pek çok erdemden biri de vefalı olmaktır. Bu makalede insanı huzura, mutluluğa götüren erdemlerden biri olan vefalı olmayı, Yusuf Has Hacib'e göre incelemeye çalışacağız.

KUTADGU BİLİG'DE VEFA ERDEMİ

Yusuf Has Hacib de tıpkı Sokrates ve Platon gibi bilginin erdeme götürdüğü kanaatindedir. Ona göre insan, akıllı olarak doğar, bu akıllı ve diğer bilgi yeteneklerini kullanarak bilgi sahibi olur ve bilgi de onu erdem sahibi kılar. "Ey devletli hükümdar, erdemün bir adı da bilgi ve akıldır."³ Çünkü bilgili insan, erdemli olduğu için kötülükten uzak durur, bilgisiz insan ise erdemsiz olduğundan yani neyin iyi neyin kötü olduğunu bilmediğinden dolayı kötülük yapabilir.

"Kim erdemliyse onun adı her tarafa yayılır; eğer birinin erdemi yoksa adı anılmadan yaşlanır gider. Kişi, erdemiyle başkalarına üstün olur; kimin erdemi çoksa o uçar gibi yükselir"⁴ diyen Yusuf Has Hacib, erdemli olmanın ahlakın amaçlarından biri olduğunu söylemiş olur. İşte bu erdemlerden biri de vefalı olmaktır.

Vefa, sevdiklerimizle, dostlarımızla geçmişte yaşadıklarımızı, hafızamızda bilerek ve isteyerek saklamamız, unutmamamız anlamındadır. Buna bir başka ifadeyle sadakat demektedir. Buna göre vefa, hafızamızın erdemi olarak düşünülebilir.

İnsan, geçmişten geleceğe uzanan bir bellek içerisinde yaşar. Gelecek hakkında henüz bir şey bilmediğimiz için geleceğe yönelik tahmini planlar yaparız. Bunlar ya gerçekleşir ya gerçekleşmez. Neyle karşılaşacağımızı bilemeyiz. Ama geçmiş böyle değildir. Mazi, olup bittiği için artık yoktur, ama içinde yaşananlar, insanı geleceğe taşır ve ona kişilik kazandırır. Çünkü insanı insan yapan vasıflardan biri de geçmişte yaşadığı güzellikleri unutmamaktır. İşte bu unutmamaya vefa denilmektedir. Yusuf Has Hacib de Kutadgu Bilig'inde buna, "vefalı kişi ne der dinle; insan için

³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çeviren: Reşit Rahmeti Arat, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 357, beyit no: 1679.

⁴ *Kutadgu Bilig*, s. 499, beyit no: 2645-46.

insanlığın başı vefadır"⁵ ve "vefaya karşı vefa göstermek insanlık görevidir; vefakârlık et insan ol ve adını yükselt"⁶ beyitleriyle işaret etmektedir.

Yusuf Has Hacib, vefa konusunu oldukça ayrıntılı bir tarzda incelemiştir. Ele alıp üzerinde durduğu hususlardan biri her insanın vefalı olup olmayacağıdır. Ona göre asıl olan her insanın vefalı olmasıdır; ancak bu erdemi herkes gösteremez. Bunun için insanın asil bir yaratılışa sahip olması gerekmektedir. "Akıllı vefalı kişi insanların asilidir; o, başkaları için her zaman kendini feda edebilir"⁷; "soylu insanların hareketi zarif olur; onlar ellerini halk üzerine vefayla uzatır."⁸ Buna göre vefakâr insanın bir başka erdemi de fedakâr olmasıdır. Hiçbir iyilik karşılıklı yapılmaz; ancak kendisine iyilik yapılandan da iyiliği unutup vefasızlık etmesi beklenmez. Tam aksine kendisine iyilik yapılan kişi, yeri geldiğinde bu iyiliği yapana belki daha fazlasıyla iyilikler yapmalıdır. Beklentisi olmadığı halde, iyilik yapanın iyiliğini unutmuyarak iyiliğe iyilikle karşılık vermek, vefa olarak kabul edilir. Bunu bir karşılık olarak adlandırmamak gerekir; buna bir isim verilecekse, vefakârlığın yanında insanlık demek doğru olacaktır. Yapılan iyiliklere rağmen karşılığında yine de kötülük görülebilir. Nitekim bir Türk atasözünde de "iyiliğe iyilik her kişinin kârı; kötülüğe iyilik er kişinin kârı; iyiliğe kötülük şer kişinin kârı" denilmek suretiyle iyiliğe karşı kötülük yapılabileceği ve bunun da şer insan olarak nitelendirileceği söylenmiştir. Yusuf Has Hacib de bu realiteyi "başkalarının yükünü yüklenmeli, onlara yük yüklememeli; cefa edenlere karşı ses çıkarmadan vefa göstermeli"⁹; "cefa edenlere karşı vefa göstermeye devam et; yiğit olan vefa gösterir kötülere cefa eder"¹⁰ beyitleriyle ortaya koymaktadır. "Birine vefa gösterdiysen ondan cefa görmeye hazırlan; cefakâr nefsin seni bir gün cefaya uğratacaktır"¹¹ beyiti de iyiliğin mutlaka bir karşılığı olduğunu, fakat bunun bazen kötülükle olacağını göstermektedir.

⁵ *Kutadgu Bilig*, s. 413, beyit no: 2040.

⁶ *Kutadgu Bilig*, s. 359, beyit no: 1691.

⁷ *Kutadgu Bilig*, s. 533, beyit no: 2875.

⁸ *Kutadgu Bilig*, s. 435, beyit no: 2197.

⁹ *Kutadgu Bilig*, s. 609, beyit no: 3427.

¹⁰ *Kutadgu Bilig*, s. 611, beyit no: 3432.

¹¹ *Kutadgu Bilig*, s. 1051, beyit no: 6362.

Erdemlilik, tek bir erdem ile kazanılacak bir nitelik değildir. Sadece cesur olmakla veya sadece vefalı olmakla erdemli olunamaz; bütün erdemlerin tezahür etmesi gerekir ki hem erdemli olunsun hem de mutluluğa ulaşılabilsin. Kutadgu Bilig’de bu, “yalancı kişiler vefasız olur; vefasız kişi halka uygunsuz işler yapar”¹²; “yalancı kişiden vefa bekleme; bu, uzun yıllardan beri sınanmış bir sözdür”¹³; “işini kişilerin açgözlüsüne verme; yemeğini vefasız kişilere yedirme”¹⁴ beyitleriyle ifade edilmektedir. Demek ki kişi cömert olabilir ama yalancı ise erdemli olamaz, çünkü bir defa yalan söyleyen her zaman söyleyebilir, bundan dolayı da böyle insanlardan vefalı olmaları beklenemez.

Her ne kadar insan, belli bir noktaya kadar eğitilebilir ve iyi ahlak sahibi yapılabilirse de bunda kişinin doğuştan getirdiği özellikler önemlidir. Çocukta iyiye ve iyiliğe bir temayül varsa o çocuk ahlaki eğitimle doğru yola ulaştırılabilir; eğer çocuğun eğilimleri kötü yönde ise eğitimle bazı huy ve alışkanlıkları yön değiştirirse bile köklü bir sonuç alınamayabilir. Yusuf Has Hacib de “böyle çocuktan hiç vefa umulur mu? Onun yaratılışı kötü ve işi gücü cefadır”¹⁵ demekle bu gerçeğe dikkat çekmektedir.

Vefalı olmak gündelik hayatta olduğu kadar hatta belki ondan daha ilerde yönetim mekanizmalarında önemlidir. Bilindiği üzere Kutadgu Bilig, bir nasihatname ve siyasetname olduğu için verilen öğütler hükümdar ve halk içindir. Yusuf Has Hacib, öncelikle yöneticilerin, yönettiklerine karşı vefalı olmaları gerektiğini “eğer eşsiz yabgu olursan ne kadar kuvvetli olursan ol; hiçbir vakit sadakatten ayrılma”¹⁶ beytiyle açıklarken, yöneticinin gücünü halkından alması gerektiğini belirtmektedir.

Gücünü milletinden alan yönetici, onların sorunlarına karşı duyarlı olur, onlardan yüz çevirmezse gücünü her zaman korur. Halkına karşı sadakat gösteren, onların dertlerini kendi derdi gibi gören hükümdar, halkından da vefa görür. Bundan dolayı Yusuf Has Hacib hükümdara vefalı olmasını tavsiye ederken halka da “iyi ad dileyerek beye vefalı olmalı; bu iyi ad ile onun adı da ölümsüzleşir”¹⁷ mısralarıyla hükümdarın iyiliklerine

¹² *Kutadgu Bilig*, s. 413, beyit no: 2039.

¹³ *Kutadgu Bilig*, s. 413, beyit no: 2042.

¹⁴ *Kutadgu Bilig*, s. 311, beyit no: 1379.

¹⁵ *Kutadgu Bilig*, s. 605, beyit no: 3395.

¹⁶ *Kutadgu Bilig*, s. 717, beyit no: 4137.

¹⁷ *Kutadgu Bilig*, s. 531, beyit no: 2871.

iyilikle karşılık verip onu unutmamalarını, vefalı davranmalarını önermektedir. Ancak her şeye rağmen hükümdarı “halktan vefa gitti cefa çoğaldı; güvenilecek bir kişi arasan bulamazsın”¹⁸ ve “halktan vefa gitti, yerini cefa aldı; güvenilecek inanılacak kişi pek nadir” beyitleriyle uyarmakta ve ne kadar iyi bir hükümdar olsa da tedbiri elden bırakmaması gerektiğini hatırlatmaktadır. Çünkü yönetilenler, yerine göre kendi çıkarlarını daha fazla önemseyebilmektedirler. Dolayısıyla yönetici veya yöneticilerin daha dikkatli olmalarını salık vermektedir.

Yusuf Has Hacib, yöneticilerin, halkın vefasızlığından şikâyet ettiklerini ve bunu kendisinin de bildiğini ifade ederken, her şeyden önce vefayı, vefasızlıktan şikâyet edende aramak gerektiğini söylemekte, bu haslete sahip olması için hükümdarı uyarmakta ve hükümdarda bu üstün niteliği gördüğü için de halkın vefasızlığına karşı hükümdarın tedbirli olması hususunda onu uyarmaktadır. Diğer taraftan iktidarın ve dünyanın geçici olduğunu hatırlatan Yusuf Has Hacib, hükümdarın, iktidarına güvenip ölçsüz davranmaması gerektiğini de “Ey ‘ben beyim’ diyen, gurur getirme; dünya ve devlet vefasızdır ondan vazgeç”¹⁹; “ey hükümdar bu dünyaya güvenme; o sana vefa edecek değildir bunu iyice bil”²⁰ beyitleriyle anlatmaktadır.

Yusuf Has Hacib, on birinci asırda yaşamış bir düşünürümüzdür. Onun yaşadığı zamanın dünyası ile şimdiki dünya arasında birçok değişikliklerin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. O zamandan şimdiye geçen on yüzyılda bireysel yaşantı, sosyal hayat, bilim, teknoloji, siyasi tutum, milletlerarası ilişkiler, hukuk, ticaret, sanat... insan hayatında yeri olan ne varsa her şeyde bir değişim yaşanmıştır. Ancak Kutadgu Bilig’de anlatılanlara bakıldığında sanki değişmeyen, hep aynı kalan bir şeyler olduğu görülüyor. Herakleitos, “evrende her şey bir değişime tabidir; değişmeyen tek şey değişmenin kendisidir” demiş olsa da erdemler konusunda da pek bir değişme olmadığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki on birinci asırda insanları rahatsız eden konular ne ise şimdiki zamanda da aynı hususlar rahatsızlık vermekte, o vakitler insanları mutlu eden olaylar asrımızda da mutlu etmektedir. Vefalı olmak, o gün de erdemlilik sayılıyordu bu gün

¹⁸ *Kutadgu Bilig*, s. 1065, beyit no: 6466.

¹⁹ *Kutadgu Bilig*, s. 873, beyit no: 5174.

²⁰ *Kutadgu Bilig*, s. 983, beyit no: 5926.

de; aksi durum olan vefasızlık o gün de erdemsizlik kabul ediliyordu bu gün de.

Yusuf Has Hacib, vefasızlıktan çok yakınmaktadır. Her şeyden önce üzerinde yaşadığımız dünya vefasızdır. "Bu dünyaya gönlümü vererek avundum; bak o benden usandı bana vefa göstermedi"²¹; "ey vefasız güvenilmez dünya dedi; niçin şimdi bana cefa ediyorsun"²²; "bil ki, dünya sana vefa edecek değildir; bu geçici dünyadan sana lazım olan azığı al"²³; "vefasız dünyaya gönül bağlama ona uyma; sonunda o sana cefa edecektir"²⁴ beyitlerinde o, dünyanın gelip geçici olmasından dolayı güvenilemeyeceğini, bu yüzden vefasız sayılması gerektiğini belirtmektedir. Dünya bu kadar vefasız olduğuna göre dünyada yaşayanların durumu da böyle değil midir? Aslında Yusuf Has Hacib'in derdi de budur; geçici dünyadan göçerken sizi unutmayan dostlar bırakabilmek. İşte asıl önemli olan erdem budur ve bunun adı vefadır. Ama yine de bu güvenin tam tesis edilemeyeceğinden kuşku duymaktadır; çünkü çoğu zaman vefalı dostlarım var sanarak mutlu olmak aldatıcı olabilir. O, bunu "sen ona inanıp gönül bağlama, o sana hakiki bir vefa göstermez, ondan vazgeç"²⁵; "gayret et iyi ad kazan mutluluk vefasızdır, sana yine yabancı muamelesi yapabilir"²⁶ beytiyle belirtirken, "onlara acımayan ve cefa eden bu dünya, doğasını değiştirip sana mı vefa gösterecek"²⁷ ve "vefalı olursan karşılığında sana cefa eder, ona cefa edersen vefakârlık gösterir"²⁸ ifadeleriyle de vefasızlığın her an kapımızı çalabileceğine vurgu yapmaktadır.

Yusuf Has Hacib'in vefa konusunda özellikle "vefa kıtlaştı dünya cefayla doldu, vefa acaba kimde vardır ondan biraz isteyeyim"²⁹ gibi mısralarına bakıldığında onun zamanyla şimdiki vakit arasında bir benzerlik olduğu görülmektedir. Her insanda geride bıraktığı zamana karşı bir

²¹ *Kutadgu Bilig*, s. 279, beyit no: 1171.

²² *Kutadgu Bilig*, s. 331, beyit no: 1511.

²³ *Kutadgu Bilig*, s. 321, beyit no: 1441.

²⁴ *Kutadgu Bilig*, s. 891, beyit no: 5297.

²⁵ *Kutadgu Bilig*, s. 869, beyit no: 5160.

²⁶ *Kutadgu Bilig*, s. 861, beyit no: 5135.

²⁷ *Kutadgu Bilig*, s. 871, beyit no: 5160.

²⁸ *Kutadgu Bilig*, s. 893, beyit no: 5320.

²⁹ *Kutadgu Bilig*, s. 1079, beyit no: 6568.

özenti, yaşadığı döneme ise bir serzeniş bulunduğu görülmektedir. Söz-gelimi ülkemizde kırklı yaşlara ulaşan her insan, Ramazan ayı geldiğinde “nerde o çocukluğumuzun ramazanları” diye iç geçirir. Bunu bir zaman sonra kendi çocuklarından da işitecektir. Demek ki yaşadığımız an, bir önceki zamana göre değişiklik göstermekte ve yeniden eski günlere dönme arzusu ortaya çıkmaktadır. Yusuf Has Hacib de kendi zamanındaki vefasızlığa serzenişte bulunarak çocukluk ve gençliğindeki günlerine dönüp vefalı insanlar görmek istemektedir.

Günümüzde de öyle değil mi? İnsanların vefasızlığından, ahlakın bozulduğundan sürekli şikâyet etmiyor muyuz? Buna göre aslında geçmişle bu gün ve bu günle gelecek arasında değişen fazla bir şey olmamaktadır. Pek çok şey değişse de hayata bakışımızda fazla bir değişiklik olmamaktadır. Nitekim Yusuf Has Hacib, “halktan vefa gitti yerini cefa aldı, güvenilecek inanılacak kişi kalmadı”³⁰ diyerek adeta gelecekte de bunların söyleneceğini vurgulamaktadır. Yusuf Has Hacib, vefasızlıktan o kadar mustarıptır ki “kalkayım gideyim dünyayı gezeyim, dünyada acaba vefalı kişi var mı arayayım”³¹; “eğer ben vefalı cömert insan bulursam, onu sırtımda taşıyayım gözüme süreyim”³² diyecek kadar vefaya hasret kaldığını belirtmekte ve “eğer ben vefalı bir insan bulamazsam, yabani hayvanlarla birlikte ömür süreyim”³³ diyecek kadar da vefasız insanlardan kaçmak istemektedir.

Acaba bu değer yıpranmasının sebebini başkalarında değil de kendinde mi aramalıdır? Çuvaldızı başkalarına batırmadan önce iğneyi kendine batırmayı mı denemeli ve suçu başkalarına atmak yerine kendini mi suçlamalıdır? Yusuf Has Hacib, bunu da düşünmüş ve “esef ederim, ben fenayım, fakat dünyada vefa adı bırakanlar nerede onları öveyim”³⁴ diyerek farz-ı muhal kendisinin değer erozyonuna yol açan biri olduğunun kabul edilmesi durumunda bu değerleri koruyacak kişileri bulması halinde onlara adeta köle olabileceğini ifade ederek yaşadığı çağda insani değerlerin olabildiğince yozlaştığına işaret etmektedir. Bunun için o, ve-

³⁰ *Kutadgu Bilig*, s. 1065, beyit no: 6467.

³¹ *Kutadgu Bilig*, s. 1079, beyit no: 6565.

³² *Kutadgu Bilig*, s. 1079, beyit no: 6569.

³³ *Kutadgu Bilig*, s. 1079, beyit no: 6570.

³⁴ *Kutadgu Bilig*, s. 1081, beyit no: 6592.

fasızlığı azaltmak ve sadakate yeniden değer kazandırabilmek için “vefaya karşı vefa göstermek insanlık görevidir, vefakârlık et insan ol ve adını yükselt”³⁵ demektedir. Bunu özendirmek için de “vefasıyla şöhret bulmuş, sevmiş ve kendisini de sevdirmiş olan kişi çok güzel söylemiş. İnsan gönülden yakınlık duyarsa ona uzak yer yakın olur, yakınlık vefakârlığı için daima gönüle bak”³⁶ diyerek vefalılığın bir gönül işi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Gönül, Türk düşünce tarihinin önemli kavramlarından biridir ve akıl ile kalp arasında bir hissetme, sezme, beklentisiz sevmeye gibi duyguların kaynağıdır. Yunus Emre’nin “Gönül Çalab’ın tahtı/ Çalab gönüle baktı/ İki cihan bedbahtı/ Kim gönül yıkar ise”; “Çalış, kazan, ye, yedir/ Bir gönül ele getir/ Yüz Kâbe’den yeğrekdir/ Bir gönül ziyareti” gibi şiirlerinde sıkça rastlanan gönül, manevi bir boyut kazanmış ve Allah’ın evi olarak kabul görmüştür. İslamiyet’in kabulünün çok eski zamanlarından beri milletimizin dilinde yerini alan gönül, anlam yüklemesi bakımından da Türkçeden başka hiçbir dilde görülmemiş bir terimdir. Nitekim Yusuf Has Hacib de bu terimi, çok rahat bir şekilde kullanmakta ve vefa ile bir araya getirmektedir. Yukarıdaki paragrafta alıntılarımız “insan gönülden yakınlık duyarsa ona uzak yer yakın olur, yakınlık vefakârlığı için daima gönüle bak” mısralarından hemen sonraki beyitte “Yakınlık hakkı vefakârlıkla takdir edilirse, doğu ile batı arası, hemen bir tepe aşılınca ulaşılacak kadar yakın bir mesafe olur”³⁷ ifadesi, gönlün, mesafeleri ortadan kaldıran bir yakınlaşma vasıtası olduğunu göstermektedir. İşte bu mesafeleri ortadan kaldıran gönül, Yusuf Has Hacib için de Tanrı’nın makamıdır ve en vefalı varlık da O’dur. Yusuf Has Hacib, “Ey gerçek vefalı, merhametli rabbim, senden daha merhametli başka birini bulmadım”³⁸ diyerek gerçek vefanın sadece Allah’a ait olduğunu vurgulamaktadır. Gerçek vefa O’nda olduğuna göre vefasız varlıklardan uzaklaşıp yine O’na sığınmak gerektiğini de “bu cefalı dünyadan gönlümü çektim, huzur içinde vefalı rabbime sığındım”³⁹ beytiyle ifade etmektedir.

³⁵ *Kutadgu Bilig*, s. 359, beyit no: 1691.

³⁶ *Kutadgu Bilig*, s. 651, beyit no: 3704.

³⁷ *Kutadgu Bilig*, s. 651, beyit no: 3705.

³⁸ *Kutadgu Bilig*, s. 661, beyit no: 3771.

³⁹ *Kutadgu Bilig*, s. 663, beyit no: 3790.

Yusuf Has Hacib, "Aradım, dünyada candan bağlı bir kimse yoktur; vefasız kişilere nasıl gönül bağlayayım"⁴⁰ mısralarında belirttiği gibi dünyanın vefasızlığından o kadar usanmıştır ki insanlığın adeta kaybolduğuna inanacak hale gelmiştir. "İnsanın ismi kaldı, insanlık kayboldu, bu insanlık nereye gitti, ben de arkasından gideyim"⁴¹ diyerek kaybolan değerlere ağlamakta, hatta o, "mutluluğa inanılmaz o vefasız ve dönektir; yürürken hemen uçar, ayağı kaygandır"⁴² diyerek ahlakın nihai gayesi olan mutluluğun bile vefasızlığından yakınmaktadır. Vefalılığın ancak asaletli insanlarda kaldığının altını çizerek "soylu kişi vefalı olur; temiz olmayanın işi daima cefadır"⁴³, "soylu insanların hareketi zarif olur; onlar ellerini halk üzerine vefayla uzatır"⁴⁴ dedikten sonra, "bilirsin ki dünyada vefalı kişiler çok takdir edilir ve alkışlanır ey aziz"⁴⁵ ifadesiyle de vefanın önemini vurgulayıp özendirir. Ancak yine de bir kuşkuya kapılır ve çok vefasızlık gördüğü için bu insanların da gün gelip vefasızlık edebileceklerini düşünerek "ey rabbim sıkıntı içindeyim vefasızlara rastladım, vefalı acaba kimdir ona sevgili canımı feda edeyim"⁴⁶ diyerek Allah'a sığınır.

Yusuf Has Hacib, vefa konusundaki duygu ve düşüncelerini bir dua ile tamamlamaktadır. "Ey rabbim cefadan yine cefa gelir, vefada vefadan başka bir şey görmedim. Ben senin günahkâr kulunum yaptığım cefadır, sen benim vefalı rabbimsin bana vefa göster!"⁴⁷

DEĞERLENDİRME

Yusuf Has Hacib, değerler konusunda oldukça titiz davranan bir mütefekkirimizdir. Kutadgu Bilig'inde erdemli bir hayat için birçok değerden söz ederek bunların devlet yönetiminde ve halk arasındaki önemini, öğütler tarzında anlatmıştır. Kitabın bütününe bakıldığında onun bu engin bilgiye akıl ve tecrübe yoluyla ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁰ *Kutadgu Bilig*, s. 1079, beyit no: 6576.

⁴¹ *Kutadgu Bilig*, s. 1079, beyit no: 6575.

⁴² *Kutadgu Bilig*, s. 197, beyit no: 670.

⁴³ *Kutadgu Bilig*, s. 435, beyit no: 2195.

⁴⁴ *Kutadgu Bilig*, s. 435, beyit no: 2197.

⁴⁵ *Kutadgu Bilig*, s. 959, beyit no: 5764.

⁴⁶ *Kutadgu Bilig*, s. 1079, beyit no: 6574.

⁴⁷ *Kutadgu Bilig*, s. 1071, beyit no: 6516-17.

Kutlu olma bilgisi veya insana mutluluk veren bilgi anlamlarına gelen Kutadgu Bilig, sadece yazıldığı dönemle ilgili olmayıp kendisinden sonraki tüm asırlara, bugüne ve geleceğe ışık tutan bir eser özelliği taşımaktadır. Kendi çağında bu esere çeşitli memleketlerde Edebü'l-Mülûk, âyinü'l-Memleket, Zinetü'l-Ümera, Şehnâme-i Türkî, Pendnâme-i Mülûk gibi isimler de verilmiştir.

Yusuf Has Hacib'in, düşünce ve tecrübelerini birleştirerek yazmış olduğu bu önemli eserinden ülkemiz gençliğinin, yetişkinlerinin ve yöneticilerimizin alması gereken çok önemli bilgiler olduğu çok açıktır. Bu bakımdan her Türk ailesinin evinde, hatta başucunda bir Kutadgu Bilig olması ve bunun sık sık okunması, değer yozlaşmasının önlenmesi bakımından oldukça önemlidir. Günümüzde yozlaşan değerlerden biri olan vefa duygusu, eserin bütününde işlenmiş ve vefasızlığın ortadan kaldırılıp vefalı olmanın insana değer katacağı sürekli vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

- Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lugati't-Türk, Çeviren: Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2013.
- Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, Çeviren: Reşit Rahmeti Arat, Ka-balıcı Yayınevi, İstanbul, 2006.